

РЕФЕРАТ

**МАВЗУ:СОЦИОЛОГИЯ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ,
ОБЪЕКТИ,ТАРКИБИ.**

Мавзу:социология фанининг предмети, объекти,таркиби.

- 1. Социология фанининг предмети, объекти, таркиби, тузилиши.**
- 2. Социологиянинг тадқиқот усуллари ва услугиёти.**
- 3. Социология ва ижтимоий-гуманитар фанлар.**

Социология - лотинча “социатос” - жамият ва юнонча “логос” - таълимот, тушунча сўзларининг бирлигидан ташкил топган бўлиб, жамиятнинг динамик ривожланиши ҳақидаги, аниқроғи, жамият таркибига кирувчи алоҳида институтлар, тизимлар, гуруҳлар ва улар орасидаги ижтимоий муносабатлар тўғрисидаги фандир.

Социология - инсониятнинг бир неча йиллик тарихий тараққиёти давомида яратилган маданиятнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

XVIII асрда кишилик жамияти, унинг қонуниятларини ўрганувчи фан сифатида тарих фалсафаси шаклланди. Ижтимоий ҳаётнинг мураккаблашуви ва илмий билимларнинг табақаланиши социологиянинг фалсафадан ажралиб, мустақил фанга айланишини муқаррар қилиб қўйди. XIX асргача социология фалсафанинг таркибий қисми бўлиб келди. XVIII-XIX аср классик фалсафаси ва адабиётининг ижтимоий воқеликка ноилмий муносабати социологиянинг фан сифатида шаклланишини тақозо этди. XIX аср бошларидан у фалсафадан ажралиб чиқиш имконига эга бўлди. Ушбу асрнинг 30-йилларида француз файласуфи Огюст Конт “социология” атамасини фанга киритди. У “Социология” фанининг асосчиси ҳисобланади. О.Конт фикрича социология бир бутун организм ҳисобланган жамият ҳақидаги барча билимларни бирлаштириш ва далилларни изчил ўрганиш орқали унга илмий асос бериши керак.

Шунинг учун ҳам социология ўз олдида қуйидаги вазифаларни қўяди:

- жамиятни бир бутун тизим сифатида ўрганиш;
- жамиятни илмий воситалар ёрдамида ўрганиш;
- ижтимоий муносабатларни ўрганиш.

Демак, социология жамият тўғрисидаги фан бўлиб, ижтимоий муносабатлар уларнинг, амал этиш қонуниятлари ҳамда истиқболларини ўрганади. Айни пайтда социология жамиятдаги меъёрий ва патологик ҳолатларни аниқлайди, натижада инсониятни нохуш ҳолатлар, қийинчиликлардан қутулиш йўллари кўрсатади. XIX асрда социологияни социал гигиена деб тушунишган.

Социологиянинг жамиятда эгаллаган ўрни қуйидагича:

1. Социологик тафаккур жамиятни яхлит тизим сифатида ўз қонуниятлари ёрдамида фаолият кўрсатиши ва ривожланишини ўрганади,

ижтимоий элементларнинг умумий социал тизимдан мустақил ҳолда ҳаракат қилишини инкор этади.

2. Реал мавжуд ижтимоий муносабатларни конкрет ўрганишни назарий ва амалий жиҳатдан асослайди.

3. Воқеликни ўрганишда амалий усулларга таянади, илмий-амалий асосланган хулосаларни илгари суради.

Демак, социология жамиятни далилларни таҳлил қилиш ва илмий умумлашмалар орқали эмас, балки мавҳум тарзда ўрганувчи фалсафадан, шунингдек, ижтимоий хулқ-атвор ва ўзаро таъсирнинг типик гуруҳий эмас, балки индивидуал намоён бўлишида ўрганувчи психологиядан фарқ қилади.

Бугунги кунда икки хил - академик социология (жамият ҳақидаги умумназарий тизим) ва амалий социология (конкрет ижтимоий воқеа ва далилларни ўрганиш учун илмий аппарат) шаклланди. XX асрнинг иккинчи ярмидан мана шу икки хил социология уйғунлашиб, бирлашиб, айрим олинган ходиса ва жараёнларнинг ривожланишини аниқ далилларни назарий умумлаштириш усули ёрдамида баён этиш назарияси вужудга келди.

АҚШлик социолог Дж. Смелзер ўзининг “Социология” дарслигида “Социология - жамият тўғрисидаги фан” эканлигини таъкидлайди. О.Конт эса социологияни “жамият тўғрисидаги позитив фан”, деб баҳолайди. Француз мутафаккири Э.Дюркгейм эса “Социологиянинг предмети - ижтимоий фактлардан иборат” деб билган.

Немис социологи Г.Зиммель таърифича “Социология хусусий ижтимоий фанларнинг билиш назариясидир”. Немис социологи М.Вебер фикрича “Социология ижтимоий хулқ-атвор тўғрисидаги фандир”. У ижтимоий хулқ-атворни инсоний муносабатлардан иборат, деб билган. Инсоний хулқ-атвор эса ижтимоий моҳиятга эга.

Рус социологи П.Сорокин эса ушбу фан предмети - “жамият ёки ижтимоий ходисалардан иборат”, деб ҳисоблайди. В.Ядов фикрича “Социология жамиятнинг бир бутун организм эканлигини, ижтимоий муносабатларнинг бир бутунлигини ўрганади. Социолог Г.Осипов “Социология” деб номланган ўқув қўлланмасида “Социология ижтимоий тизимларнинг фаолият кўрсатиши ва ривожланиши тўғрисидаги, умумий ва ўзига хос ижтимоий қонун ҳамда қонуниятларнинг шахс, ижтимоий birlikлар, синфлар, халқлар фаолиятида вужудга келиш ва амал қилиш шакллари тўғрисидаги фан”, деб таърифлаган.

Демак, социология инсон ҳаёт фаолияти ёки ижтимоий ташкилотларнинг ҳамкорликдаги шаклларини ўрганувчи ва инсон ҳамжамиятининг ривожланиши ҳамда хулқ-атвори тўғрисидаги фандир.

Хулоса қилиб айтганда, социологиянинг **объекти** унинг нимани ўрганиши керак, деган саволга жавоб берса, **предмети** ўша объектнинг қай жиҳатларини ўрганади, деган саволга жавоб беради. Социологиянинг **объектини** жамиятни бошқарувчи тафаккур қонуниятлари, рационал воситалари ташкил этади.

Социология ижтимоий ҳаёт жараёнларини уч босқичда ўрганади:

- 1) аниқ-эмпирик;
- 2) махсус;
- 3) умумий.

Шунга мувофиқ равишда социология эмпирик, махсус ва умумсоциологик тадқиқот жараёнларини ўз ичига олади.

Социологиянинг вазифаси жамият тараққиётини таъминлайдиган энг қулай вариантларни, ижтимоий маданий моделларини топишдан иборат. Булар жамият ва инсоннинг ўз-ўзини такомиллаштиришга қаратилган қонуниятлардир.

Социологиянинг вазифаси мураккаб ижтимоий дунёни ташкил этувчи ўзаро бирикиб ҳаракат қилувчи тузилма ва механизмлар моҳиятини аниқлашдан ҳамда уларнинг ривожланиш тенденцияларини белгилашдан иборат.

Социологиянинг **тадқиқот предмети** таркибий тузилиш жиҳатидан қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Умумий социология - турли социал тизимларда учраб турадиган ижтимоий ҳаётга оид меъёрларни, бу тизимларнинг яшаш тарзи ва тараққиётининг энг умумий қонуниятларини ўрганади.

2. Махсус социология - ижтимоий фаолиятнинг алоҳида соҳаларини кўп омилли тизим сифатида тадқиқ этади. Махсус социологиянинг бир қанча тармоқлари бор: 1) индустриал социология; 2) шаҳар социологияси; 3) демографик социологияси ва б.

3. Бевосита эмпирик социологик тадқиқотлар - тадқиқ қилинаётган ходисалар, индивидлар билан бевосита алоқа ва уларнинг ҳаёт фаолиятларидаги фактлар тўплами бўлиб, сўроқ, кузатув, эксперимент ва ҳужжатларини ўрганиш усулларини тажриба ёрдамида билишдир.

Социологлар жамиятни икки даражада ўрганади: макро ва микродаражада.

Микросоциология - социологияда нисбатан катта бўлмаган ижтимоий тизимлардаги ижтимоий ҳодисалар ва жараёнларни таҳлил қилишга қаратилган, алоҳида олинган ҳодисаларнинг микродаражадаги (кичик) жараёнлар билан алоқасини индивидлар, кишилар хулқ-атворини шахслараро ўзаро таъсирда ўрганади.

Макросоциология - катта ижтимоий гуруҳлар ва тизимларни (масалан, жамият, цивилизация ва ҳ.,) жараёнларни, ҳаракатларни ва ходисаларни, шунингдек, гуруҳлар фаолиятини узоқ муддат давомида ўрганади. Бунда асосий эътибор ҳар қандай жамият моҳиятини тушунишга ёрдам берувчи хулқ-атвор моделига қаратилади. Ушбу модель ёки таркиблар оила, таълим, дин, иқтисодий ва асосий тузум каби ижтимоий институтларни ташкил этади. Макросоциология жамият турли қисмлари орасидаги ўзаро алоқа ва уларнинг ўзгариш динамикасини ўрганади.

Социология фани бизга нима беради, деган савол пайдо бўлиши мумкин. Бунга қуйидагича жавоб бера оламиз:

Социология катта амалий аҳамиятга эга. Амалий социал ислоҳотлар бир неча йўналишда боради. Улар, биринчидан, ижтимоий вазиятни тўғри тушуниш, уни назорат қилишга имкон беради; иккинчидан, социология ҳар қандай вазиятда маданий кадриятлар орасидаги тафовутни баҳолашга шароит яратади, бизнинг дунёни маданий қабуллашимизни ўстиради; учинчидан, биз ўзимизнинг муайян сиёсий дастурлар қабул қилиш (қасддан, ўйлаб, ўйламасдан шошма-шошарлик билан) фаолиятимизга баҳо бера оламиз; тўртинчидан социология инсоннинг ўз-ўзини билишига, ўрганишига ёрдам беради, индивидлар ва гуруҳларга ўз яшаш шароитларини ўзгартиришга имкон яратади.

Маълумки, усул билимга эришиш, информация олиш ва воқеликни тубдан ўзгартириш воситаси, мақсадга эришиш йўли, муайян тарзда тартибга солинган фаолият ҳисобланади. Усул билиш воситаси сифатида ўрганилаётган объектни тафаккурда қайта ҳосил қилади.

Ижтимоий реаллик ҳақида маълумот олиш усули охир оқибатда инсоннинг дунёқараши, фикри, баҳолари билан, кўпинча, “ёши”, “даромади”, “оилавий шароити”, “касби” билан боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам социологик билиш тадқиқот “объекти”нинг субъективлигини, тадқиқотчининг объектни таҳлил қилишдаги объективлигини ҳам эътиборга олади. Социологияда объективлик ва субъективликнинг ўзаро боғлиқлиги ўзига хос характерга эга, яъни, билиш жамиятни таҳлил қилиш даражасига, турли соҳа хусусиятларига, ички ва ташқи воқеалар, кузатилаётган ва кузатилмаётган жараёнларга” боғлиқ.

Услубиёт муайян фанда тадбиқ этиладиган тадқиқот усулларининг мажмуидир. Социологик билишнинг ҳар қандай даражасида тадиқотнинг ўз услубиёти мавжуд. **Эмпирик даражада** тадқиқ этилаётган социал воқелик тўғрисида аниқ ҳаққоний маълумот олиш мақсадида мантиқан изчил бўлган усулларни, услубий ва ташкилий-техник ишларни ўзида ифода этган социологик тадқиқотлар ўтказилади.

Назарий даражада социологлар социал реалликни бир бутунлик - жамиятни тизим сифатида, ёки инсонни ижтимоий хатти-ҳаракат субъекти сифатида тушунадилар.

Назарий усуллар. Социологияда структур-функционал усул катта аҳамият касб этади. Ушбу усул нуқтаи назаридан жамият барқарорликка эга бўлган функционал тизим сифатида қаралади. Бу барқарорлик қайта ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш ҳисобига таъминланади. Структур функционал муносабат социал тизимлар-функционал фаолиятнинг умумий, универсал қонуниятларини ўрнатишга имкон беради. Ҳар қандай ижтимоий институт ёки ташкилот – давлат, партия, касаба уюшмаси қабила тизим сифатида қаралиши мумкин.

Структур функционал муносабат қуйидаги хусусиятларга эга:

- ижтимоий структуранинг фаолият кўрсатиши ва қайта ишлаб чиқариши билан боғлиқ муаммолар кишининг диққат марказида бўлади;
- структура ҳар томонлама интеграциялашган ва уйғунлашган тизим сифатида тушунилади;
- ижтимоий институтлар функцияси интеграцияга муносабат ёки ижтимоий структуранинг мувозанатига кўра белгиланади;
- социал структура динамикаси “консенсус принципи” - ижтимоий мувозанатининг сақланиши принциpidан келиб чиқиб изоҳланади.

Қиёсий усул ижтимоий хулқ-атвор намоён бўлишининг умумий қонуниятларига таянади, чунки турли халқларнинг ижтимоий ҳаёт, маданият, сиёсий тизимида умумий томонлар кўп. Қиёсий усул бир турдаги ижтимоий воқелик, яъни, ижтимоий структура, давлат тузилиши, оила шакли, ҳокимият, анъаналар ва бошқаларни солиштириб, таққослаб кўради. Қиёсий усулни қўллаш тадқиқот доирасини кенгайтиради, бошқа мамлакат ва халқлар тажрибасидан фойдаланишга имкон беради.

Социологик тадқиқот усуллари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- 1) гипотезани илгари суриш ва текшириш;
- 2) ахборотни таҳлил қилиш;
- 3) социологик сўров;

4) социологик кузатиш ва эксперимент.

Гипотезани илгари суриш ва текшириш. Социологик тадқиқотда гипотеза бу ижтимоий объектлар структураси, шу объектни ташкил этган элементлар ва алоқалар характери, улар фаолияти ҳамда ривожланишининг механизми тўғрисида асосли илмий тахминдир.

Илмий гипотеза тадқиқот объектини олдиндан таҳлил қилиш натижасидагина шакилланади.

Гипотезанинг тўғри ёки нотўғрилигини белгилаш жараёни социологик тадқиқот пайтида уни текшириш ва эмпирик асослаш жараёни ҳисобланади. Гипотезани бундай текшириш натижасида назариялар тасдиқланади ёки инкор қилинади.

Ахборотни таҳлил қилиш. Социологга керак бўлган ахборот авваллари бирор жойда тартибсиз ёки бир тизимга солинган шаклда хужжат тарзида қайд этилган бўлиши мумкин. Шунинг учун тадқиқодчилар хужжатларни таҳлил этишнинг қуйидаги усулларида фойдаланадилар:

- 1) Хужжатларнинг сифат таҳлили (“Муаммоли” қидирув, тематик умумлашув);
- 2) Хужжатларнинг миқдорий таҳлили (контент-анализ).

Тадқиқотчи ўз манфаатлари ва қўйилган вазифанинг йўналишига боғлиқ равишда расмий ахборотни - хужжатлар, далиллар, расмий статистика ва бошқаларни таҳлил қилади, кейин экспертлар, респондентларнинг субъектив баҳо ҳамда фикрларини ўрганиб, уларни тўлдиради.

Социологик сўров. Дастлабки ахборот олишнинг энг кенг тарқалган усули сўров ҳисобланади. Унинг ёрдамида барча социологик маълумотларнинг 90%и олинади. Сўров ҳар доим бевосита иштирокчига мурожаатни тақазо этади ва тўғридан-тўғри тузатиш қийин бўлган жараёнда қаратилади. Шунинг учун ҳам сўров маълум бир шароитда, вазиятга бегона кўздан четда бўладиган ижтимоий, жамоа ва шахсий муносабатларни ўрганишда катта аҳамиятга эга.

Ёппасига сўров ўтказиш аниқ маълумот беради. Танлов асосида сўров ўтказиш тежамли бўлса ҳам маълумотлар нисбатан ноаниқроқ бўлади. Агар барча аҳоли ёки унинг ўрганилаётган бир қисми асосий ва умумий мажмуъ деб олинса, танлов асосида сўров ўтказиладиганлар унинг аниқ, кичрайтирилган нусхасидир. Бунда хато ёки фарқ бир неча фоиздан ошмайди.

Демак, танлаб олинган мажмуъ асосий тадқиқот объектининг аниқ нусхаси бўлиши керак. Оригиналдан четга оғиш репрезентативлик хатоси дейилади. Репрезентативлик хатоси жуда катта бўлмаслиги лозим, акс ҳолда социолог тадқиқот натижаларини эълон қилмаслиги керак бўлади. Репрезентация қилиш танлаб олинган (гуруҳ, элемент)лар ёрдамида асосий ва умумий мажмуъини аниқ акс эттириши талаб этилади. Математик статистика социологларни бу борада энг замонавий усуллар билан қуроллантирди. Бу ерда муҳим нарса шуки, социолог ким асосий мажмуъининг типик намояндаси ҳисобланишини аниқлаш ва барча одамлар танлов гуруҳига тушиш имконига эга бўлишига эришиши лозим. Ким сўров қилинишини тасодиф ва математика ҳал қилади.

Танлов асосида тадқиқот ўтказиш социологиянинг анкета сўрови, интервью, кузатиш, эксперимент, хужжатлар таҳлили каби усулларининг асосини ташкил этади.

Социологик сўровнинг қуйидаги кўринишлари мавжуд:

- анкета тўлдириш;
- интервью.

Анкета тўлдиришда сўроқ қилинувчи саволномани тўлдиради. Бу усул ўз шаклига кўра индивидуал ёки гуруҳий бўлиши мумкин.

Социологик кузатиш ва эксперимент. Тадқиқот объектини кузатиш хужжатли маълумотларни йиғиш шаклидагина эмас, махсус визуал маросим (процедура) шаклида ҳам бўлиши мумкин. У ижтимоий фактни амалга ошириш momentiда малакали қайд этиш имкониятини беради, жараённинг ўзига хос нозик томонларини эътиборга олади. Бевосита кузатиш кузатувчининг объект билан алоқа қилиш даражасига кўра фарқланади.

Ўрганилаётган вазиятнинг кузатувчиси ролига қараб, кузатишнинг 4 турини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- 1) кузатувчининг вазиятда тўла иштирок этиши;
- 2) вазият иштирокчиси кузатувчи сифатида намоён бўлади;
- 3) кузатувчи иштирокчи сифатида фаолият кўрсатади;
- 4) кузатувчи жараёнда иштирок этмайди.

Вазиятда тўла иштирок этиш кузатувчини гуруҳнинг тўла аъзоси сифатида бўлишини тақозо этади. Бунда кузатувчининг ролини гуруҳ аъзолари билмайди. Бунга ёрқин мисол сифатида Г.Вамберининг Ўрта Осиёга сағҳати, У.Уайтнинг итальян эмигрантлари ҳаётини ўрганиш учун 3 йил улар билан яшагани каби далилларни келтиришимиз мумкин. Ушбу усул қатор хусусиятларга эга: тадқиқотнинг биринчи босқичида муаммо қўйилади,

тадқиқот гипотезаси илгари сурилади, натижалар яқунланади. Тадқиқот объекти ҳаётига кириб бориш натижасида кузатувчи субъективизмга берилиши мумкин, оқибатда воқеаларга баҳо беришда симпатия ёки антипатия ҳам маълум роль ўйнайди.

Очиқдан-очиқ кузатиш яширинча кузатишдан кўра катор афзалликларга эга: кузатувчи тадқиқот вазиятига осонлик билан киради; кузатилаётган коллектив кузатувчига тез мослашади, ижобий муносабат пайдо бўлганда унга маълумот йиғишда ёрдам ҳам беради.

Эксперимент ижтимоий билишда ўзига хос ҳолда амалга оширилади, чунки инсон, унинг руҳияти устида, шунингдек, жамият ҳаётида кенг миқёсда эксперимент қилиш мумкин эмас. Шундай бўлса-да, меҳнат социологияси доирасида у тез-тез учраб туради, бунда фактлар, ўзгаришлар қиёсланади.

Ижтимоий ҳаёт масалаларини ўрганиш доираси кенгайиб борар экан, социология фанининг ўрганиш объекти ҳам кенгайиб, чуқурлашиб бормоқда. Социологиянинг кейинги йилларда “Фанлар социологияси”, “Маданият социологияси”, “Бошқарув социологияси” каби соҳалари шаклланди. Бозор муносабатлари таркиб топа бориши билан социологиянинг иқтисодиёт, фалсафа, ҳуқуқ фанлари, этика, психология, педагогика, тарих, экология каби фанлар билан алоқадорлиги ортиб бормоқда.

Социологиянинг **иқтисодиёт фанлари** каби алоқадорлиги моддий неъматларни ишлаб чиқариш, тақсимот, айирбошлаш, истеъмол жараёнларини ўрганишда кўринади. Иқтисодиёт социологияси иқтисодий таъсирни ижтимоий таъсир шакли сифатида ўрганади. Иқтисодиёт социологияси иқтисодиёт фанлари билан боғлиқ бўлиб, ишлаб чиқариш жараёнида бўладиган муносабатларни ўрганади. Иқтисодий назариянинг илмий ғоялари иқтисодий социология учун услубий асос бўлиб хизмат қилади.

Социология фани **фалсафа** билан ҳам узвий боғлиқ. Фалсафанинг қонун ва категориялари бевосита умумсоциологик назария ва концепцияларни ўз ичига олади, ҳамда социологик назариялар учун назарий ва методологик асос бўлади. Умумсоциологик ва махсус социологик назарияларнинг ривожланиши ўз навбатида муайян даврдаги ижтимоий фикрларни шакллантиради, унга назарий ва амалий манба бўлиб хизмат қилади. Социологик тадқиқотлар эмпирик маълумотлар ёрдамида ижтимоий тараққиётни чуқур таҳлил қилишга ёрдам беради.

Психология ҳам социология каби инсон фаолиятини ўрганади, фақат психология айрим индивид фаолиятига эътибор беради. Социал психология эса ҳам социология, ҳам психологиянинг бир қисми сифатида индивиднинг

гуруҳдаги фаолиятини ўрғанади. Унинг марказий тушунчаси бўлган “Мен” инсон гуруҳининг ижтимоийлашган шахсини англатади.

Сиёсий фан инсоннинг ўз-ўзини қандай бошқаришини тадқиқ этади. У расмий сиёсий ташкилотлар ва унда шаклланидиган сиёсий хатти-ҳаракатлар, шунингдек, ҳокимият фалсафаси, жамиятнинг ижтимоий структурасини ўрғанади. Социология сиёсатшунослик учун жамиятда мавжуд бўлган группалар ўртасидаги муносабатларга доир кўплаб маълумотларни тўплайди.

Социология ва **тарих** фанлари жамият ҳаётини тадқиқ этишга изчил ёндошади. Тарихчи фақат ишонарли маълумотларни танлар экан, у ўтмиш ҳулқ-атвор ва ноғб воқеалар билан иш кўради. Тарихий фактларни тўплашда тарихчи социология усулларида ҳам кенг фойдаланади.

Шундай қилиб, хусусий ва умумий социологик фанлардан иборат бўлган замонавий социология барча ижтимоий фанлар билан боғлиқ. Социология ижтимоий гуманитар фанлар иерархиясида энг юқори босқични эгаллайди. Фалсафа ва тарих билан биргаликда, у ижтимоий фанлар тизимининг умумуслубий негизини шакллантиради.